УДК 37.013.43
Б 30

Оксана БАХУР

АНОМІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Статтю присвячено дослідженню феномену аномії як чиннику девіантної поведінки; розглядається проблема поширення девіантної поведінки серед молоді в сучасному аномічному суспільстві. Аналізується влив аномічного середовища на формування та розвиток особистості. Визначено, що проблема поширення девіантної поведінки у суспільстві тісно пов'язана з проблемою аномії.

Ключові слова: *девіантна поведінка, девіантність, аномія, соціальна норма, соціальні відхилення*.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний соціум переживає важкий період становлення нових економічних та політичних відносин, нової суспільної свідомості. Драматизм поглиблення кризового стану всіх сфер життя українського суспільства полягає у тому, що він системного характеру і передовсім позначається на психіці молодого покоління. Труднощі економічного розвитку, політичні суперечності та деформації суспільної свідомості – усе це знаходить свій вияв у моральній сфері молодих людей, а особливо – підлітків. Типовою ситуацією особистісного сприйняття умов життя, соціального середовища є стан непевності основної частини населення, в тому числі й молоді, щодо життєвих перспектив, свого місця у стихії суспільних змін.

Зміни, що відбуваються упродовж останніх десятиліть у нашому суспільстві, спричинили виникнення низки психолого-педагогічних та соціально-педагогічних проблем, серед яких –

© Бахур Оксана, 2012

тенденція помітного збільшення різних видів девіації у суспільстві. Поширення та розвиток девіантної поведінки серед населення, а особливо у молодіжному середовищі, є актуальною і серйозною проблемою.

Доцільність першочерговою розв'язання цієї проблеми зумовлена тим, що в країні має місце досить складна криміногенна ситуація і у сферу злочинності втягується усе більше і більше неповнолітніх. Кримінальними угрупованнями, створеними підлітками, скоюються небезпечні злочини, чисельність яких невпинно зростає. Злочинність молодіє, набуває сталого рецидивного характеру. Така криміналізація молодіжного середовища, на наше глибоке переконання, позбавляє суспільство перспектив установлення у майбутньому соціальної рівноваги та благополуччя.

Суспільство, у якому розгул злочинності, аморальності стали вельми помітним явищем, називають аномічним [8, 129]. Аномія *(грец. а – заперечення, nomos – закон*) – це такий стан, при якому ті чи інші галузі соціального життя, типи соціальних відносин і поведінки людей значною мірою "випадають" зі сфери нормативного регулювання з боку суспільства. Значна частина індивідів не вважають обов'язком дотримуватися сталих норм, необхідних імперативів, які втрачаються або гранично слабшають. У результаті виникає свого роду нормативний вакуум, що поглинає правові, етичні й інші регламентуючі основи суспільного буття, індивідуальної і масової свідомості [7, 22]

Сьогоднішні становлення та розвиток особистості відбувається в умовах аномічного суспільства. Такий соціум негативно впливає на її соціалізацію та призводить до дезорієнтації й дезорганізації молодого покоління.

Саме молодь найбільше потерпає від соціально-економічної нестабільності, невпевненості у майбутньому, ускладнення матеріального становища, загального падіння моралі у суспільстві, зниження виховного потенціалу сім'ї, від ослаблення дії старих регулятивних чинників і несформованості нових. Усе це призвело до того, що у молоді не формуються духовно-моральні ціннісні орієнтації. А деструктивні наслідки з цієї ситуації негативно впливають на становлення особистості.

Отже, одним із найбільш актуальних і соціально значимих завдань, що стоять перед нашим суспільством сьогодні, є пошук ефективних шляхів соціально-педагогічної та психолого-

педагогічної профілактики девіантної поведінки у молодіжному середовищі. Тому особливої гостроти набувають питання контролю за асоціальними формами поведінки особистості, які є серйозною соціальною загрозою.

Власне окреслені проблеми й зумовлюють актуальність цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Обґрунтування проблеми асоціальності та відхилень у поведінці молодих людей формується у соціологічних, психологічних, кримінологічних, медичних розробках.

Соціологічні дослідження девіантної поведінки молоді в аномічному суспільстві є у роботах Е. Дюркгайма, Р. Мертона, А. Якуба інших. Уведений Е. Дюркгеймом у науковий обіг термін "аномія" дає змогу пояснити причини ненормативної поведінки, дефектів соціальних норм і детально класифікувати типи такої поведінки. "Аномія – неузгодженість ціннісного світу, розхитування базових цінностей, моральних норм та ідеалів, змішання законного й незаконного. Аномія проявляє себе у функціональній неузгодженості елементів соціальної структури, у конфліктах між поколіннями та соціальними групами, у девіантній поведінці, втраті волі до життя, прагненні втекти від реальності" [4, 29].

На думку Р. Мертона (і ми з ним погоджуємося), "аномія – це біфуркаційний період у развитку соціально-правової реальності. Нормативно-ціннісна система стає не просто розімкнута на зовні: стають стертими всі її кордони, її зміст перемішується зі змістом ненормативним, анормативним" [8, 27].

Варто прислухатися до міркувань Я.І. Гілинського: "Соціальна норма визначає історично сформовану в конкретному суспільстві межу, міру, інтервал припустимого (дозволеного чи обов'язкоого) поводження, діяльності людей, соціальних груп, соціальних організацій. Але у реформованому суспільстві, де зруйновані одні норми і не створені навіть на рівні теорії інші, проблема формування, тлумачення і застосування норми стає надзвичайно складною справою" [цит. за 3]. Можна зрозуміти повну гіркоту висловлювання О. Солженіцина:

“Яка це реформа, якщо результат її – презирство до праці і відраза до неї, якщо праця стала ганебною, а шахрайство стало доблесним” [цит. за 7]. Звісно, на нашу думку, українське суспільство не може довго залишатися в такому стані. Ми погоджуємося з тим, що девіантна поведінка значної маси населення втілює сьогодні найбільш небезпечні для країни руйнівні тенденції.

Психологічні дослідження девіантної поведінки молоді у аномічному суспільстві є у роботах А. Адлера, А. Маслоу. За А. Адлером, “життєвий стиль особистості у деяких умовах необхідно проаналізувати, визначити його обумовленість обставинами, адже зі змінами в оточенні змінюється свідомість” [1].

Юридичний напрям (Ю. Антоняна, К. Ігошева, М. Костицького) досліджує сутність, причини, умови протиправної поведінки молоді (Ю. Антонян), визначає форми, методи превентивного впливу на девіантну поведінку (М. Костицький).

Клінічний підхід О. Селецького, С. Тарарухіна, Г. Зелінської вивчає психопатологічну природу девіантності. Дослідники вважають, що однією з причин протиправної поведінки неповнолітніх є різноманітні відхилення й порушення в їхньому психічному розвитку. Зокрема, за О. Селецьким – це акцентуації рис характеру або його психопатичні прояви; за Г. Зелінською – затримка психічного розвитку, соціально-педагогічна занедбаність, психопатії, неврози; за С.Трухіним – психопатії і акцентуації рис характеру [цит. за 2]. Ці твердження вважаємо ключовими у досліджуваній проблемі.

Як констатують сучасні дослідники, і це, на нашу думку правильно, на сьогодні не існує єдиного підходу до вивчення поведінки, що відхиляється. Е.Г. Костяшкіним, Г.П. Медвєдєвим встановлено соціально-педагогічні причини виникнення асоціальної поведінки неповнолітніх. Г. Бочкарьовою, А.А. Даниленковим, К. Ігошевим проаналізовані мотиви протиправної поведінки. Психологічну специфіку правопорушень неповнолітніх вивчали С.А. Белічева, В.В. Ковальов, діагностику відхилень у поведінці школярів – А.С. Белкін, О.І. Кочетов, шляхи і засоби попередження асоціальної поведінки учнів – О.Д. Гонєєв, Л.В. Кондрашова. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх була предметом вивчення Н. Максимової, М. Фіцули, Т. Федорченко, а корекція відхилень у поведінці неповнолітніх – Т. Титаренко, Г.В. Товка-

нець. Фактори, що впливають на формування девіантної поведінки особистості та особливості корекційної роботи з підлітками, описано у працях І. Долларда, К. Хелкамана.

Однак, попри велику кількість наукових розробок, присвячених проблемі визначення причин формування девіантної поведінки молоді, низка актуальних питань девіантної поведінки у молодіжному середовищі не отримали у науковій літературі належного висвітлення, а саме – девіантна поведінка молоді у контексті сучасної соціальної реальності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначити детермінуючий вплив аномічних чинників в українському суспільстві на формування девіантної поведінки молодих людей.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед науковців досі немає єдиного підходу до визначення сутності "девіантна поведінка". З погляду психології, під девіантною поведінкою (*лат. deviatio – відхилення*) розуміємо систему вчинків чи окремі вчинки, які суперечать прийнятим у суспільстві нормам і виявляються у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушень процесів самореалізації та ухиленні від морального й етичного контролю особистості над власною поведінкою [3].

Щоб детальніше з'ясувати сутність поняття "девіантна поведінка", слід звернутися до тлумачення поняття "соціальна норма".

Для регулювання поведінки людей та їхніх об'єднань у суспільстві формуються певні правила поведінки, що регулюють його життя, забезпечують у ньому стабільність і бажаний порядок. Такі правила називаються соціальними нормами [10].

Цілісна динамічна система соціальних норм є необхідною умовою життя суспільства і функціонування держави, об'єднань громадян та окремого індивіда. Цілковите прийняття норми проявляється або в конформізмі, або в автентичній згоді з нею. Відхилення від норми – у різних формах прояву девіацій (девіантної поведінки) [2].

З погляду соціології, нормативні системи суспільства динамічні, бо з часом змінюється відповідне ставлення до норми і, як результат, – змінюються самі норми. Базисом усіх форм нор-

мативної регуляції таких змін називають традиції та звичаї, які існують у суспільстві [7].

Істотні зміни у ціннісних орієнтаціях, ідеалах трансформують чинні у ньому традиції, звичаї відповідно до цих змін, а ті, що радикально суперечать такому зміненому змісту, руйнуються. Видатний французький соціолог і соціальний психолог Густав Лебон зазначив, що без традиції не може бути цивілізації і культури, а без руйнування застарілих традицій не може бути прогресу [6].

Найбільше порушення усіх соціальних норм, поширення усіх видів асоціальної, девіантної та делінквентної поведінки, відбувається в умовах аномічного суспільства. Тому, на нашу думку, набуває особливої актуальності концепція аномії Е. Дюркгайма, котра розкриває значення соціальних і культурних чинників [4].

Термін "аномія" (*грец.* a – це частинка, що заперечує, і *nomos* – закон) уведений у науковий обіг Е. Дюркгеймом, позначає соціально-психологічний стан, характерний для країн "промислового", тобто капіталістичного суспільства, у якому воно перебувало наприкінці XIX – на початку XX століть. Моральні, правові й інші соціальні норми суспільства, охопленого аномією, втрачають значущість для його членів, що штовхає їх до девіантних і делінквентних налаштувань і дій [4].

Згідно з теорією Е. Дюркгейма, криза, а особливо економічна, є основною причиною аномічного стану суспільства. У результаті економічної кризи крах очікувань і прагнень людей сприймається як втрата сенсу життя і призводить до збільшення девіантних проявів у суспільстві, що сьогодні можна спостерігати як в Україні, так і за її межами [4].

Подальший розвиток теорія аномії отримала у працях Р. Мертона. На його думку, головною причиною девіації є розрив між цілями суспільства та соціально схвалюваними засобами їхнього здійснення. Відповідно до цього, дослідник виокремив п'ять типів поведінки: *конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм, бунт,* за допомогою яких людина пристосовується до суспільства, і які, на його думку, є основною причиною девіантної поведінки. Так, *конформність* – це пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання реального стану речей, законів, норм, правил, безумовне схиляння перед ав-

торитетами, ігнорування унікальності поглядів, інтересів, уподобань естетичних та інших смаків окремих людей тощо; *інновація* передбачає згоду з цілями та заперечення соціально схвалюваних засобів їхнього досягнення; *ритуалізм* – навпаки, заперечення цілей, але прийняття традиційних, схвалюваних суспільством засобів їхнього досягнення; *ретретизм* передбачає заперечення і цілей, і засобів. Найбільше ретретизм характерний для осіб, які опинилися за межами суспільства: волоцюг, наркоманів, п'яниць тощо, які відмовляються від пошуків безпеки, престижу, претензій на гідність; *бунт* передбачає відчуженість від панівних цілей і стандартів, формування нових цілей і засобів [8].

На наше переконання, виведені Р. Мертоном п'ять типів поведінки, за допомогою яких людина пристосовується до суспільства, чітко вказують на те, що їх можна вважати основною причиною девіантної поведінки.

Як бачимо, вивчення трактувань аномії за Е. Дюркгеймом та Р. Мертоном дає змогу зрозуміти, що перша теорія акцентує увагу на перехідних періодах у розвитку суспільства; друга – на стадіях відносно стабільного функціонування. Обидві концепції описують і пояснюють соціонормативні аспекти регуляції поведінки, які тісно пов'язані з механізмом детермінації девіацій у суспільстві. Аномія як у формі безнормності, так і у формі неузгодженості цілей і засобів, виступає однією з істотних передумов розвитку девіантної поведінки у соціумі. Тому вивчення проблеми розвитку і поширення негативних форм поведінки у суспільстві неможливе без використання категорії аномії.

На сьогоднішній день сучасний український соціум перебуває в нестабільному, аномічному стані: старі норми втратили своє значення, а нові – тільки перебувають у процесі становлення і ще не повністю утвердилися й зміцнилися у суспільстві. У країні стають все більш очевидні прояви аномії: розквіт корупції, коли можна все купити і продати, злочинність, яка загрозливо поширюється, не оцінюється чесна і якісна праця, збільшується кількість різних видів захворювань серед населення; забруднюються довкілля тощо. Стан безнормності, дезінтеграції призвели до втрати позитивних орієнтирів у людей; їхній світогляд – система поглядів на світ, життєві позиції, ідеали, переконання – перестає бути цілісним, єдиним. У результаті

виникає загроза нестабільності всієї соціальної структури, всього суспільства загалом.

Актуальною проблемою є трудова еміграція нашого населення (здебільшого молодого), яку можна вважати основним аномічним чинником, що руйнує сім'ю. За словами В. Москальця: "в Україні набув поширення феномен, названий функціонально неповною сім'єю. Це родина, у якій один із батьків, а іноді й обоє тривалий час перебувають на заробітках в іншій країні. Як показали репрезентативні дослідження, серед низки проблем, притаманних феномену функціонально неповної сім'ї, є й створення сприятливого ґрунту для девіантності і делінквентності дітей з таких сімей" [7, 153 – 154].

З огляду на це, наше суспільство сміливо можна назвати аномічним, де відсутність чіткої системи цінностей та норм призвели до негативних наслідків: від зростання та поширення девіантної та злочинної поведінки серед населення – до глибокої і затяжної кризи всього соціуму загалом. Умови тривалої аномії стали причиною того, що більшість населення відчули своє відчуження від соціальних процесів і є у стані деморалізованості.

Сьогодні особливо загострилися молодіжні проблеми: низький рівень життя, безробіття, значна економічна залежність від батьків, шлюбно-сімейні проблеми, погіршення фізичного та психічного здоров'я, втрата ідеалів, життєвого оптимізму, деформації у цінностях молоді, які проявляються у загальній соціальній апатії тощо. Молодь часто не в змозі отримати самостійно гідну вищу освіту. За час навчання молоді тенденції на ринку праці швидко змінюються. Тому виникає потреба у перекваліфікації. Роботодавці не бажають наймати молодих спеціалістів без досвіду роботи. Низькою є і якість підготовки молодих спеціалістів. Нормою для роботодавців є найм на роботу пенсіонерів. Це вигідно як роботодавцям, які не бажають платити більшу зарплату, так і пенсіонерам, які отримують і пенсію, і зарплату. Молодь не спроможна впливати на рівень зарплати. Більшість працює без офіційного оформлення трудових відносин з роботодавцем, живе сьогоднішнім днем і не розглядає власне життя в перспективі на 10 – 15 років. Гострою є проблема безробіття молоді.

Молоді люди часто не знають, куди себе подіти у вільний від навчання або роботи час. Альтернативою є численні розва-

жальні центри з ігровими автоматами, дискотеками, доступними алкоголем та іншими видами розваг, що заробляють на людських слабкостях. Молодь губиться у розмаїтті субкультур, дозвілля в яких не передбачає патріотичного спрямування, а подеколи – зовсім його заперечує. Здоровий спосіб життя усе ще не є нормою та цінністю для більшості молоді України. Тож дозвілля проводиться нею часто на шкоду власному фізичному та психічному здоров'ю.

Також науковці звертають особливу увагу на те, що аномічні процеси, у суспільстві призводять до загострення суперечностей у сфері соціалізації молоді. За думкою дослідників Ю. Волкова, В. Добренькова, Ф. Кадарія [3], до них належать такі: суперечності між об'єктивною необхідністю реформ системи освіти й виховання та можливостями держави забезпечити її ресурсами, коштами; суперечності між старими та новими цінностями суспільства. На молодь впливають як ідеї соціалізму, так і цінності ринку приватної власності, свободи, демократії, а також релігії, церкви; суперечності між потребами молоді у підвищенні свого добробуту та можливостями держави, суспільства задовольнити ці потреби; суперечності між розбудовою соціальної держави, що декларується, та правовою, соціальною незахищеністю молоді.

Сьогодні надзвичайно поглибилося майнове розшарування суспільства, і якщо окремі молоді люди користуються всіма благами життя, то інші – змушені важкою працею заробляти на надзвичайно скромне життя. Щоб змінити ситуацію, вони часто вдаються до аморальних учинків. В основі такої поведінки лежать суперечності між тим, до чого молода людина повинна прагнути, і тим, що вона має у реальному житті.

Стан аномії серед молоді часто провокується й тим, що молоді люди внаслідок правової безграмотності, або недостатньої грамотності, не знаходять відповідних норм, необхідних для адекватної орієнтації в соціально-правовому просторі та прийнятті відповідних рішень, не отримують своєчасної відповідної підказки з боку суспільства.

Цілком очевидно, що в умовах суспільної аномії позиція молоді у соціумі стає менш виразною, розмитою, втрачається основа для самоідентифікації. Це призводить до того, що у молодого покоління переважає стан пригніченості, апатії,

незадоволеності, відчаю, недовір'я, пасивності, внутрішнього дискомфорту, висока тривожність тощо. Такий стан стає джерелом неврозів, деморалізації, різного роду форм протесту, однією з яких є поширення асоціальної, девіантної, делінквентної поведінки.

Узагальнюючи сказане, підкреслимо, що саме в умовах соціальної аномії відбувається катастрофічне зростання усіх видів негативної поведінки, порушення усіх соціальних норм. Невизначеність стану суспільства породжує втрату соціальних орієнтирів, соціальної опори, звичних гарантів безпечного та забезпеченого існування, що викликає у людей розгубленість, робить їх сприятливими до різних негативних проявів, тобто провокує девіантну поведінку, оскільки спостерігається невизначеність нормативної системи, відсутність чітких процедур і відповідальності за скоєне. Подальше поглиблення аномічного стану матиме ще більший руйнівний вплив на ціннісний світ населення України та на розповсюдження девіантної поведінки у суспільстві. Розглядаючи аномію як соціальну дезорганізацію, можна трактувати її як механізм детермінації девіантної поведінки суспільстві. Вона провокує різні соціальні відхилення, а саме: асоціальну, девіантну, делінквентну поведінку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, проблема аномії як соціальної девіації є актуальною. Розглянуті нами теорії аномії та аномічні прояви у соціумі вказують на те, що проблема поширення девіацій і злочинності серед населення тісно пов'язана з проблемою аномії. Саме тому феномен аномії потребує детальнішого дослідження науковцями різних галузей, адже це одна з головних можливостей запобігти девіантній поведінці у суспільстві.

Перспективою нашої подальшої роботи стане експериментальне вивчення чинників формування девіантної поведінки молоді.

Література

1. Адлер А. Принципи индивидуальной психологи. – К. : Наука жить. 1997. – 362 с.

2. Бахрах Д.Н. Административное право : учебник для вузов. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 368 с.

3. В.И., Кадария Ф.Д., Савченко И.П., Шаповалов В.А. Социология молодежи : учебное пособие. – Ростов-н/Д. ; Феникс, 2001. – 576 с.

4. Дюркгейм Е. Соціологічні погляди. http://www.incd.info/getcont-4481-4.html

5. Кратко А.А., Якуба Е.А. Соціологія: Конспект книги Якуба Е.А. Соціологія / – Х. : Константа, 1996. – 192 с.

6. Лебон Густав. Психология народов и масс. – СПБ. : Блокгауз-Эдорн, 1896. – 215 с.

7. Москалець В. П. Психологічні аспекти національної безпеки: організована злочинність: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / Львівський державний університет внутрішніх справ. – Л. : Льв ДУВС, 2010 – С. 244

8. Мертон Р**.** Соціальная теория и социальная структура. М. : АСТ Хранитель, 2006. – 880 с.

9. Психологический словарь / [под ред. Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко]. – 1983. – 297 с.

10. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

11. Ценностный вакуум. / Философская энциклопедия. – Т. 5. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – 307 с.

Бахур Оксана. Аномические факторы формирования девиантного поведения в молодежной среде. Статья посвящена исследованию феномена аномии как фактора девиантного поведения; рассматривается проблема распространения девиантного поведения среди молодежи в современном аномическом обществе. Анализируется влияние аномической среды на формирование и развитие личности. Показано, что проблема распространения девиантного поведения в обществе тесно связана с проблемой аномии.

Ключевые слова: девиантное поведение, девиантность, аномия, социальная норма, социальные отклонения.

Bakhur Oksana. Anomicfactors ofdeviant behavioramong youth. The article deals withthe phenomenonof anomieas a factorof deviantbehavior,the problem ofdistributionof deviantbehavior among young peoplein a modernanomicsociety.The impact ofanomicenvironmentfor formation and developmentof the individualhas been analyzed.It is determined that the problem ofdeviantbehavior in the societyis closelylinked to the problemof anomie.

Key words: deviant behavior,deviance, anomie, social norms,social deviance.